

OMBORLARDA SAQLANAYOTGAN MAHSULOTLARIGA ZARAR YETKAZADIGAN OMBOR ZARARKUNANDALARI VA ULARGA QARSHI KURASHISHNINING DOLZARBLIGI

Sanjar Avazov, Jasur Eshmurzaev, Soyima Yakubova,
O'simliklar karantini va himoyasi ITI

Annotatsiya. Zaxiradagi saqlanayotgan oziq-ovqat mahsulotlar zararkunandalari (kichik un mitasi)ning zarari va unga qarshi kurashishni dolzarbligi qayd etilgan.

Kalit so'zlar: Mikroorganizm, mikrotoksin, profilaktik.

Аннотация. Отмечается вредоносность складских пищевых вредителей (мелкий мучной клещ) и актуальность борьбы с ним.

Ключевые слова: Микроорганизмы, микротоксины, профилактические.

Abstract. The damage of stored food pests (small flour mite) and the urgency of combating it are noted.

Key words: Microorganism, microtoxin, prophylactic.

Dunyo bo'yicha zaxirada saqlanayotgan qishloq xo'jalik mahsulotlariga ombor zararkunandalari jiddiy zarar keltirilmoqda.

Ombor zararkunandalari oziq-ovqat mahsulotlari zaxirasini nobud qiladi, donning murtagi va unli qismini yeydi natijada g'alla va b. uzoq saqlanmaydi, ularning ozukalik sifatini buzadi, urug'larni shikastlab, unuvchanligini keskin kamaytiradi.

Ma'lumki, zahiradagi oziq-ovqat mahsulotlari saqlanayotgan urug'liklar, g'alla, don, dukkaklilar, chigitlar, quritilgan mevalar, pilla, teri va boshqa mahsulotlarni hasharot, kana, sichqonsimon kemiruvchilar va boshqa zararli organizmlardan himoya qilish insoniyatta taalluqli o'ta dolzarb muammodir [1].

Qishloq xo'jaligi respublikamizning asosiy tarmoqlaridan biri bo'lib qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish, yig'ib-terib olish, tashish, saqlash va qayta ishlash jarayonlarida turli tuman ombor zararkunandalari sezilarli darajada zarar ko'radi. Bularni oldini olish chora-tadbirlar ishlab chiqish, mavjudlarini takomillashtirish, noan'anaviy usullarni qo'llashni joriy etish muhim vazifalarimizdan biridir hisoblanadi [1, 7].

Zaxira zararkunandalari - zaxiradagi mahsulotlarning ashaddiy zararkunandalari bo'lib, ular katta guruhni tashkil qiladi, yer yuzidagi mavjud omborxonalar, binolar, sexlar va boshqa mahsulotlarni saqlaydigan, qayta ishlaydigan, tashiydigan va boshqa ob'ektlarni egallagan mavjudotlardir [3].

Zaxira zararkunandalari o'simlik va xayvon mahsulotlarining ashaddiy dushmanidir, serpushtlik, soni jixatidan tez fursatda o'sa olishi, tarqalishi bo'yicha faolligi, zaxira mahsulot saqlanadigan joylarni tezda egallab olishi ya'ni yashash joylariga moslashishi, xattoqi dala sharoitida yashash va zarar keltirishi mumkin [2, 8].

Oziq moddalarda ma'lum miqdorda namlikni bo'lishi, hasharot va kanalarining yashashi uchun ulkan imkoniyatdir. Namlik yetishmasligi natijasida ular o'zlari yashab turgan muhitdan namlik ko'proq bo'lgan g'alla g'aramlariga, chigit va uni qayta ishlash mahsulotlari to'plamiga qarab siljib boradilar. Lekin, hasharot va kanalarining uzoq muddat yashashi uchun juda ko'p namlikning ham xo'jati yo'q, chunki bu muhitda ular ko'paymaydilar [3].

Chigit, don va don mahsulotlari, bug'doy, arpa, suli, makkajo'xori, sholi, dukkaklilar, pilla, teri, quritilgan mevalar, qayta ishlash mahsulotlari, urug'lik mahsulotlar va boshqalar omborxonalarda saqlash jarayonlarida turli ombor zararkunandalari bilan (hasharot va kanalar, kemiruvchilar) zararlanib iste'molga, ekishga, foydalanishga umuman yaroqsiz holga kelib qoladilar. Zaxira

mahsulotlar saqlash davrida ayrim g'aramlarda zararkunandalar to'planib ularning hayot faoliyati natijasida mahsulot qatlamlarida harorat ko'tariladi mikroorganizmlar rivojlanishiga, qulay sharoit yaratiladi. Mahsulot o'zidan-o'zi qizib sifati buzilishiga zaharli mikrotoksinlar paydo bo'lishiga, mog'orlanish jarayoni vujudga kelishiga sababchi bo'ladi. Bunday don va boshqa mahsulotlar ozuqasi insonlar uchun o'ta zararlidir. Ombor zararkunandalari ichida eng ko'p zarar keltiradiganlari uzunburunlar (guruch, ombor), unxo'rlar (mo'ylovli, sarg'ish, surinam), mitalar (katta va kichik, un, chirik-qo'ng'ir) parmalo'vchilar, terixo'rlar, kapalaklar, kanalar va boshqalardir. Jumladan, kichik un mitasi donni ichida rivojlanadi, ayrimlari donni daladayoq shikastlab hosil bilan omborxonaga kiradi. Donni ichida yashirin zarar keltirayotgan turlarga qarshi vositalar va usullar ishlab chiqilishi o'ta muhimdir [7, 8, 10].

Kichik un (*Tribolium confisum* Duv.) uchun changli muhitni bo'lishi, zararlangan mayda donning namligi hatto 1% bo'lsa ham 21-22°S haroratda bemaol ko'payaveradi. [1, 9].

Quruq havoda un mitasining tanasida suv miqdori 75.0-77.6% saqlanib turadi. Lekin, tanasidagi yog' moddasi keskin kamayib ketadi, nam oziqani istemol qilishi natijasida tanadagi suvning miqdori 80.9% gacha ko'tarilishi mumkin [1, 9].

Kichik un mitasi qo'ng'iz va g'umbak holda qishlaydi. Harorati yetarli muhitda bu mita, yil bo'yi ko'payishi mumkin. Qo'ng'izlari odatda 6-8 oy yashaydi. Urg'ochilarini ba'zan 2 yilgacha, erkaklari esa - 3 yilgacha yashashi kuzatilgan. [1, 3].

Qishlab chiqqan qo'ng'izlar erta bahorda Markaziy Osiyo sharoitida (odatda aprel oyining o'rtalarida bir birlari bilan qo'shiladilar, oradan 2-3 kun o'tgach urg'ochilari tuxum qo'ya boshlaydilar. Har bir urg'ochi 400-1000 tagacha tuxum qo'ya oladi, u tuxumini ko'pincha tarkoq holda, ayniqsa un, kepak va boshqa mahsulotlarga, hattoki o't-o'lanlarga, ombordagi teshik va yoriqlarga ham qo'yaveradi [1, 2, 6].

Markaziy Osiyo sharoitida kichik un mitasi 25°S haroratda chigitga qo'yilgan tuxumdan 34 kun ichida lichinka chiqarishi mumkin. Lichinka 2-3 hafta davomida rivojlanadi. Shu davrda u 6-7 marta, ba'zan esa ko'proq po'st tashlaydi. Zararkunandaning rivojlanishiga ovqatdan tashqari havo harorati va namligi sezilarli darajada ta'sir qiladi. Namlik 70% bo'lganda, tuxumdan to katta hasharot bo'lgunga (imago) qadar vaqt quyidagilarni tashkil qiladi. Oziqani turi va sifatiga qarab rivojlanish muddatining

o'zgarishi mumkin, ayniqsa vitamining boy, yirik tortilgan un uning uchun yaxshi oziqa hisoblanadi. Kichik un mitasi Markaziy Osiyo sharoitida yilda 4-5 nasl beradi [1].

Bahor faslida hasharot va kanalar mahsulot yuza qatlamida rivojlanib asta-sekin pastki qismlarga qarab siljiydilar (zararlash boshlanadi). Respublikamizning iliq, zax havosi hasharot rivojlanishini kuchaytiradi, yil bo'yi davom etadi.

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda uzoq vaqt davomida zahirada turgan mahsulotlar, don omborlari, tegirmonlar, elevatorlar, paxta tozalash va yog' ishlab chiqarish zavodlari, fermer xo'jaliklari doimo kuzatuvda bo'lishi muhimdir. Avvalam bor tashkiliy-xo'jalik va profilaktik tadbirlarni o'z vaqtida o'tkazish zarur. Mahsulotlarni saqlash qoidalariga rioya qilish, binolarni muntazam shamollatib turish, qushlar, kemiruvchilar va boshqalardan himoya qilish, doimiy kuzatuv olib borib zarurat tug'ilganda (zararlanish aniqlanganda) zudlik bilan ruxsat etilgan preparatlar bilan zararsizlantirish lozim bo'ladi.

Shuni yodda saqlash kerakki u yoki bu qarshi kurash vosita va

usullarini samaradorligi hasharotning turi, qaysi fazada ekanligi, zararlangan mahsulot turi, ochiq yoki yopiq zarar keltirayotgani bilan chambarchas bog'liq bo'lib e'tibor bilan to'g'ri tanlab o'z vaqtida o'tkazilgan tadbirlar o'ziga javob beradi.

Kurash choralari: har yili yangi xrsilni qabul qilish oldidan va zaruratga ko'ra, omborlar, bostirmalar, xirmonlar, mahsulot tashiladigan idishlar va anjomlarni ta'mirlash, yilda ikki marta - bahor (aprel - may) va yoz oxiri (iyul - avgust)da tavsiya etilgan preparatlar bilan ham fumigatsiya (zararsizlantirish), ombor atroflarini toza tutish, axlatlarni yoqib tashlash yoki yerga ko'mish kerak.

Biz qishloq xo'jaligidagi bir yo'nalish bo'yicha fikr yuritdik xolos. Boshqa yo'nalishlar chigit va chigitdan tayyorlangan mahsulotlar, chorvachilik mahsulotlari, pillachilik, mo'ynachilik parrandachilik, quritilgan mevalar, qandolat mahsulotlari va nihoyat o'simlik karantini yo'nalishlari ham ombor zararkunandalarining faoliyati borligini e'tirof etsak hali bajarilishi kerak bo'lgan o'z yechimini topishi lozim bo'lgan muammolar bir muncha anchagina.

ADABIYOTLAR:

1. Maxmudxodjaev N.M. va boshqalar. Omborxonalarda saqlanayotgan don va boshqa mahsulotlarni zararkunandalardan saqlash bo'yicha Tavsiyanoma. Toshkent. 2002 y. 16 b.
2. Zaxarenko V.A. Pestitsidy v agrarnom sektore Rossii konsa XX –nachalo XXI veka //Agroximiya, 2008 № 2 .Str. 86-96//
3. Zakladnoy G.A. Zerno s'edobnoe i nes'edobnoe /Защита и карантин растений . 2014. № 1. Str. 12.
4. Yaxontov V.V. Vrediteli sel'skoxozyaystvennykh rasteniy i produktov Sredney Azii i borba s nimi. Toshkent. 1953g. Str. 663.
5. Maxmudxodjaev N.M. Teoreticheskoe obosnovanie formirovaniya fauny vreditel'ey zapasov - nasekomykh i klestsey i upravlenie chislennosti vrednykh vidov,- Tashkent. Fan, 2011. 135 s.
6. Noskov I.G. Qishloq xo'jalik mahsulotlari zahirasi zararkunandalari va ularga qarshi kurash. -Toshkent: O'qituvchi?', 1973. 184s.
7. Chernyshev P.K. Sistema borby s poteryami zerna pri xranenii. -Alma-Ata: Kaynar, 1969. -251s.
8. Zagulyaev A.I. Moli i ognevki - vrediteli zerna i prodovol'stvennykh zapasov. -M.-Jl.: 1965.S.Z-264.
9. Yaxontov V.V. Ekologiya nasekomykh. -M.: 1964.S.1-405.
10. Zakladnoy G.A. Zaщita zerna i produktov po pererabotki ot vreditel'ey.- Moskva: Kolos, 1983.215s.

UO*K: 634.21: 632.7: 632

BEHI BOG'LARIDA OLMA VA SHARQ MEVAXO'RLARINING FEROMONITORINGI

Shukurov Xushvaqt Mamasolievich,

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universitetining Toshkent filiali
ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha direktor o'rinbosari,

Safarov Murtoza Absalomovich,

O'simliklar karantini va himoyasi ilmiy tadqiqot instituti tayanch doktoranti.

Annotatsiya: Maqolada behi bog'larida o'tkazilgan olma mevaxo'ri va sharq mevaxo'ri zararkunandalarining feromonitringi natijalari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: olma mevaxo'ri, sharq mevaxo'ri, feromon, hasharot, g'umbak.

Аннотация: Проведен феромониторинг вредителей яблонной и восточной плодовой моли в айвовых садах и получены положительные результаты.

Ключевые слова: яблонная плодовая моль, восточная плодовая моль, феромон, насекомое, куколка.

Abstract: Pheromonitoring of apple and oriental codling moth pests in quince orchards was carried out and positive results were obtained.

Key words: codling moth, eastern codling moth, pheromone, insect, chrysalis.

Respublikamiz mevali bog'lari xilma-xilligi bilan o'ziga xos o'ringa ega. Madaniy o'simliklar orasida mevali bog' daraxtlari turli zararkunandalar bilan eng ko'p shikastlanadi. Keyingi vaqtlarda zararli organizmlar bog'larga, sezilarli darajada zarar

yetkazmoqda. Bu zararkunandalarga qarshi samarali kurashni tashkil etish uchun zararkunandalarning miqdorini aniqlashda feromon tutqichlardan foydalanish samarali usul hisoblanadi. "Feromon" – bu hasharotlarni o'zaro muloqoti uchun ularning